

416

416

BIBLIOTEKA POLITYCZNO-SPOŁECZNA. — TOM II.

PAWEŁ SULAŃSKI

KUBAŃ

WARSZAWA. — 1930

Nakładem Towarzystwa Wydawniczego „Polska Zjednoczona”.
Składy: „Dom Książki Polskiej”, „Główna Księgarnia Wojskowa”.

TOW. WYD. „POLSKA ZJEDNOCZONA“

poleca

PRACE TADEUSZA TESLARA

	Cena
<i>Narody w sieci Sowietów. Białoruś — Ukraina żydzi — Polacy umarli.</i> (Tow. Wyd. Strzelczyk i Kašinowski) 1927	1.—
<i>Czerwona Gwiazda.</i> (Prawda o Sowietach). Tow. Wyd. Strzelczyk i Kašinowski)	4.50
<i>Żydzi na wulkanie sowieckim.</i> (Antysemityzm w Sowietach. (Tow. Wyd. Strzelczyk i Kašinowski) 1928	4.50
<i>Zarys ustroju i rządów państwowych Zr. S. R. R.</i> (w tekście 15 wykresów). (Tow. Wyd. Strzelczyk i Kašinowski) 1928	9.—
<i>Mapa administracyjna Związku Socjalistycznych Republik Rad.</i> (Opr. zbior.). (Wyd. Księgarnia Wojskowa). 1928	8.—
<i>Powijaki P. O. W. w Moskwie.</i> („Dom Książki Polskiej“) 1928	1.—
<i>„Wojna musi wybuchnąć“</i> — 1929.	2.—

TŁUMACZENIA (z rosyjskiego):

Lew Nikulin. <i>„Handlarze tajemnic“</i> — 1928	4.50
W. Brunowski. <i>„A działo się to w Sowietach“.</i> (Tow. Wyd. „Polska Zjednoczona“ 1929	12.—
(Wydanie popularne 1929)	5.—

Do nabycia we wszystkich księgarniach.

Zakł. Graf. „Polska Zjednoczona“. Warszawa.

K U B A Ń

BIBLIOTEKA POLITYCZNO-SPOŁECZNA. — TOM II.

PAWEŁ SULATYCKI

KUBAŃ

CBGiOŚ, ul. Twarda 51/55
tel. 0 22 69-78-773

Wa5149823

WARSZAWA — 1930

Nakładem Towarzystwa Wydawniczego „Polska Zjednoczona”.
Składy: „Dom Książki Polskiej”, „Główna Księgarnia Wojskowa”.

gospod
mona
<http://rcin.org.pl>

Zakłady Graficzne
„Polska Zjednoczona”
Warszawa

416

Okupacja rosyjska na Kubaniu jak i w innych państwach, powstałych na gruzach Cesarstwa Rosyjskiego, spowodowała kolosalne cofnięcie się wstecz życia gospodarczego we wszelkich jego objawach. To też dlatego, by czytelnik mógł sobie wytworzyć mniej lub więcej prawidłowe pojęcie o istotnych właściwościach tego kraju, jednego z najobficiej przez przyrodę wyposażonych w Europie, autor niniejszego zarysu zmuszony był operować cyframi, określającymi jego stan w okresie przedrewolucyjnym.

POŁOŻENIE GEOGRAFICZNE I GRANICE

W składzie byłego Imperjum Rosyjskiego zajmował Kubań powierzchnię — 94.003 kilometrów kwadratowych (9.490.500 ha), położoną między $43^{\circ} 12'$ a $46^{\circ} 46'$ szerokości północnej oraz między $54^{\circ} 19'$ a $60^{\circ} 25'$ długości na wschód od Ferro.

Na północy graniczy Kubań z morzem Azowskiem i terytorjum Donu, na wschodzie — z gubernią Stawropolską, na południu — z ziemią Terską i gubernią Kutaiską, na zachodzie — z gubernią Czarnomorską i morzem Czarnem.

POWIERZCHNIA.

Trzy czwarta Kubania stanowi pochyłona na północ, ku morzu Azowskiemu, równina stepowa, pokryta żyznym, nie wymagającym sztucznego nawozu czarnoziemem (4 do 10 procent kompostu, poprzecinanego

cienkimi żyłkami drobnego piasku), o grubości, sięgającej w niektórych miejscowościach 1 i pół metra, na wschodzie zaś przeciętnie 60 cm.

Jedną czwartą — południe — Kubania zajmują północne przedgórza Kaukazu, a po części i jego główny łańcuch górski. W dolinach górskich grubość czarnoziem wynosi 30 cm., zawartość zaś kompostu od 2 do 4 procent. Cienka lecz nader żyzna warstwa czarnoziem leży po części na górach, pokrytych przeważnie na dole gruntem leśnym lub łągowinami, wyżej zaś gruntem górsko-łąkowym. Wysokość łańcucha gór Kaukazu dosięga w granicach Kubania 300 do 3750 metrów nad poziomem morza.

RZEKI I KLIMAT.

Główną rzeką Kubania jest tejże nazwy rzeka Kubań, wypływająca z lodowców Elbrusu i wpadająca dwiema odnogami do mórz Azowskiego i Czarnego. Dorzecze Kubania z 9 większemi i wieloma drobniejszemi dopływami obejmuje powierzchnię 50.000 mil kwadratowych.

W północnej, stepowej części Kubania płynie 7 rzek, które wpadają bezpośrednio do

morza Azowskiego. Godniejszemi uwagi z nich są: Jeja, Czelbas, Bejsug. Dorzecze tych rzek obejmuje 35.000 mil kwadrato-
wych.

Ilość i siła spadku wody w Kubaniu i jej dopływach, oraz innych górskich rzekach, bezpośrednio do morza wpadających, stwarzają olbrzymi zapas „białego węgla“. Sam Kubań z dopływami Białą i Łabą może wydać 600.000 koni parowych energii elektrycznej.

Kubań i inne rzeki wpadające do morza Azowskiego tworzą szereg olbrzymich limanów i jezior o słodkiej wodzie, stanowiących doskonale naturalne stawy rybne.

Błotniste przestrzenie między jeziorami i limanami, t. zw. „pławnie“ — do 327.000 ha — porośnięte potężnymi trzcinami i innymi roślinami wodnymi są schroniskiem ogromnej ilości zwierzyny.

KLIMAT.

Zdrowotność klimatu Kubania jest bardzo wysoka, za wyjątkiem błotnistych obszarów, położonych niedaleko ujścia rzek wpadających do mórz Czarne i Azowskie, gdzie ludność dotknięta jest malarją.

Najzdrowszy klimat ma górską część Kubania, gdzie niektóre miejscowości, jak np. Tyberda i Staroje Żyliszcze, zaliczane są do najzdrowszych punktów na całej kuli ziemskiej.

Przeciętna temperatura roczna + 10° Celsjusza, przeciętna temperatura lata + 22°, zimy — 3°.

Pogoda nie odznacza się stałością i zmienia się w zależności od wiatrów: północno-wschodniego (zimnego w zimie i upalnego w lecie) i południowo-zachodniego (ciepłego w zimie, wilgotnego w lecie). Rok ma ponad 200 dni słonecznych i około 250 dni o temperaturze przekraczającej + 4°. Opady atmosferyczne wahają się od 500 mm na równinie do 1500 mm w górach. Obfitość rosy kompensuje brak deszczów. Wiosna — bardzo krótka — zaczyna się w lutym. Jesień na Kubaniu trwa długo i jest ciepła.

FLORA.

14 procent terytorjum Kubania (1.316.000 ha) pokrywają lasy w znacznej części dziewicze. Rosną tam: dąb wysokiego gatunku (40 procent powierzchni leśnej), buk (około 50 procent), jawor wschodni (*platanus orientalis*), olcha, różne gatunki sosny

i świerku, jodła, jesion, brzoza, klon, topola, orzech samszyt, skumpja, grab, kasztan, dzika czereśnia, orzech grecki, mesplik, dzikie wino, jałowiec, dziki jaśmin i wiele innych krzaków i pnących się roślin oraz traw i kwiatów. Flora alpejska olśniewa potęgą i jaskrawością barw.

W ogrodach uprawiane są róże kazańskie, drzewo laurowe, jabłonie, grusze, ajwa, czereśnie, wiśnie, śliwki, morele, brzoskwinie, morwy, migdały, truskawki, maliny, porzeczki, agrest, muszmała, winogrona i t. d., a w sadach i bakczach — kapusta, kartofle, pieprz, cebula, fasola, groch, buraki. karczochy, bób, pomidory, bakłażany, ogórki, dynie, melony, kawony, rzodkiewka, marchew, rzepa i t. p. Na polach i plantacjach rosną zboża klimatu umiarkowanego: buraki cukrowe, przednie gatunki tytoniu tureckiego, słoneczniki, rzeżucha, len, konopie, gorczyca, kleszczowina. W ostatnich czasach czyniono wcale udatne próby aklimatyzacji bawełny.

FAUNA.

Na Kubaniu spotykamy wszystkie gatunki zwierząt i ptaków domowych właściwych położeniu geograficznemu kraju. Ze

zwierząt i ptaków dzikich (około 300 gatunków) wymienić należy niedźwiedzie, żubry, wilki, szakale, dzikie kozy, dzikie jelenie, lisy, kuny, dropie, bażanty, cietrzewie, orły, dzikie gęsi, oraz — w olbrzymich ilościach — dzikie kaczki. Z ryb: jesiotry zwykle i gwiazdowe, pstrągi, łososie, szamaje, karasie, karpie, liny, sumy, skumbrje, flądry, śledzie, sandacze.

BOGACTWA MINERALNE.

Bogactwa mineralne Kubania są jeszcze niedostatecznie zbadane. W przeważającej ilości wypadków ograniczano się dotychczas do skonstatowania obecności tego lub innego minerału, nie starając się określić obfitości pokładów.

Spotykamy na Kubaniu minerały następujące: 1) ropę — w okręgach Tamańskim, Katerynodarskim i Majkopskim; charakterystyczną cechą ropy kubańskiej jest wysoki procent zawartości benzyny (wydobywane są i lekkie gatunki benzyny — nadające się do celów lotnictwa); 2) węgiel — w okręgach Katerynodarskim, Majkopskim, Batałpaszińskim; analiza techniczna węgla daje wyniki następujące: wilgoć 1,22 do 1,70 proc., koksu 60,77 do 76 proc., siarki 0,52 do 0,82;

3) rudę żelazną (zawartości 60 do 71 procent czystego żelaza) — w okręgach Tamańskim, Majkopskim, Batałpaszińskim; w ostatnich dwu okręgach spotyka się również ruda żelazna czerwona i manganowa o zawartości 70,9 proc. czystego żelaza; 4) rudę miedzianą w okręgach Batałpaszińskim i Majkopskim; 5) rudę srebrno-ołowianą (1 m³ rudy wydaje 911 kg. czystego ołowiu o zawartości 16 proc. srebra); 6) rudę manganową — w okręgu Majkopskim; 7) piryty arsenikowe w okręgu Batałpaszińskim; 8) piryty siarkowe (49,6 proc. siarki) w tymże okręgu; 9—11) grafit, kolkotar naturalny, siarczan żelaza — w tymże okręgu; 12—13) gips i marmur w okręgach Majkopskim i Batałpaszińskim; 14) kryształ górski i ametyst w okręgu Łabińskim; 15) baryt — w okręgu Batałpaszińskim; 16) saletrę — w okręgu Majkopskim; 17) azbest — w okręgu Majkopskim; 18) cynober — w okręgu Majkopskim; 19) malachit — w okręgu Majkopskim; 20) gliny — wszędzie, szczególnie zaś w okręgu Batałpaszińskim; 21) glinę szamotową wysokiego gatunku, różnych kolorów do białej i kaoliny włącznie — w okręgu Batałpaszińskim; 22—23) szpat i ochrę w tymże okręgu; 24) wapień i magnezję — w okrę-

gach Batałpaszińskim, Majkopskim, Łabińskim, Katerynodarskim i Tamańskim, 25) boraks — w okręgu Tamańskim; 26) sól glauberową — w okręgu Batałpaszińskim; 27) sól angielską — w różnych miejscowościach.

Nał wybrzeżem morza Azowskiego położone są obfite mineralne błota lecznicze.

Ponadto obfituje Kubań w wytryskające w różnych miejscowościach wody mineralne: siarczane, gorzko-słone, alkaliczno-glauberowe, słone, siarczano-słone, żelazisto-słone, jodo-bromowe, żelazisto-węglanowe, alkaliczno-słone, alkaliczno-ziemisto-żelazisto-węglanowe, gazujące, jodowo-alkaliczne.

W Tawańskim i Jejskim okręgach natrafiamy na gaz świetlny.

SIEĆ KOMUNIKACYJNA.

a) Drogi wodne.

Dla żeglugi dostępną jest jedynie rzeka Kubań (dla statków parowych i większych berlinek 366 km. do stacji Ust-Łabińska, dla mniejszych berlinek około 490 km.). Przed rewolucją na Kubaniu kursowało 20 statków parowych pasażerskich i towarowych oraz 50 dużych żelaznych berlinek, o pojemności ogólnej 100.000 tonn; obrót towarowy wynosił

400.000 tonn. Sezon nawigacyjny trwa conajmniej 10 miesięcy w roku.

b) **Koleje.**

Sieć kolejowa na Kubaniu wynosi około 1.800 km., z których około 950 km. jest własnością Towarzystwa Kolei Władykaukaskich, reszta zaś należała do 3 miejscowych towarzystw akcyjnych, których akcjonariuszami były kubańskie samorządy staniczne i miejskie. Są to koleje: Armawiro-Tuapsińska (293 km.), Jejska (142 km.) i Czarnomorska (420 km.). Koleje kubańskie wyróżniały się pośród kolei b. Imperjum Rosyjskiego wyjątkową dochodowością: współczynnik eksploatacyjny kolei kubańskich wyrażał się cyfrą 51,6 (takież współczynnik dla sieci kolejowej całego Imperjum wynosił 61,4).

c) **Drogi bite** — prawie nie istniały

Porty i przystanie.

Nad morzem Azowskiem położone są porty następujące:

a) Jejsk nad dogodną zatoką naturalną, połączony linią kolejową z magistralą kolei Władykaukaskiej; obrót towarowy wynosił ponad 3.200.000 centnarów o wartości około 20 milionów złotych rubli;

b) Achtyri nad zatoką naturalną, połączony koleją z siecią kolei Czarnomorskiej

i Władykaukaskiej, obrót towarowy roczny 1.800.000 centnarów — 10 milionów rubli;

c) Temriuk — przy ujściu Kubania do morza Azowskiego 2 porty — morski i rzeczny — oddzielone przez molo, na którym odbywa się przeładunek ze statków rzecznych do morskich i odwrotnie, obrót towarowy roczny 1.700.000 centnarów — ponad 10 milionów rubli.

Nad morzem Azowskiem położone są ponadto mniejsze przystanie — Jasiońska, Bryńkowska, Aczujewska, a nad cieśniną Kierczeńską zaś przystań Tamańska.

Port Anapski nad morzem Czarnem, nie połączony z wnętrzem kraju ani koleją, ani drogami wodnymi, pozbawiony nawet naturalnych i niezbędnych urządzeń technicznych — nie ma znaczenia gospodarczego i jest obecnie tylko uzdrowiskiem.

Ogromną przyszłość ma natomiast przystań Błagowieszczeńska, położona na przesmyku między limanami Witiaziewskim i Kyzyltaszkim, z których ostatni utworzony jest przez ujście Kubania do morza Czarnego i połączony z mniejszym limanem Cokurskim.

Po dokonaniu stosunkowo niewielkich robót nad oczyszczeniem i pogłębieniem największego z tych limanów — Kyzyltaszkie-

go, zarówno jak odnogi Kubania — przystań Błagowieszczęńska stanie się jednym z największych w Europie portów wewnętrznych, połączonym jednocześnie z dwoma morzami — Azowskiem i Czarnem. Olbrzymie zalety naturalne przystani Błagowieszczęńskiej zwróciły na siebie po raz pierwszy uwagę Niemców — podczas okupacji półwyspu Tamańskiego (w roku 1918). Porty i przystanie azowskie dostępne są dla żeglugi przez 10 miesięcy w roku, porty czarnomorskie zaś — przez cały rok.

MIASTA.

Stolica Kubania — *Katerynodar* (162.000 mieszkańców) położona jest nad rzeką Kubaniem, w miejscu dostępnym dla żeglugi, połączona boczną linią kolejową z Noworosyjskiem, portem Achtyri i magistralą Kolei Władykaukaskiej (w 3 punktach). Jest to centrum administracyjne, kulturalne i handlowo-przemysłowe kraju.

Jednakże pod względem handlowym i przemysłowym rywalizuje z *Katerynodarem*, a nawet wyprzedza go, *Armawir* (74.000 mieszkańców), położony nad środkowym biegiem Kubania i nad linią magistralną Kolei Władykaukaskiej.

M a j k o p (53.000 mieszkańców) — centrum okręgu, ośrodek przemysłu drzewnego i garbnikowego — położone nad rzeką Białą, połączenie kolejowe z linią Armawir — Tuapsińską.

J e j s k (38.000 mieszkańców) — nad morzem przy kolei, centrum handlowe rolniczego okręgu Jejskiego; uzdrowisko.

K r a p o t k i n (dawna nazwa: Chutor Romanowski) — 30.000 mieszkańców — nad rzeką Kubaniem, przy skrzyżowaniu linii kolejowych Rostow — Mineralne Wody i Noworosyjsk — Stawropol, administracyjne i handlowe centrum okręgu.

T i c h o r i e c k (19.000 mieszkańców), przy skrzyżowaniu linii kolejowych Rostow — Mineralne Wody i Caricyn — Noworosyjsk; punkt handlowy; wielkie warsztaty kolejowe.

S t a n i c a Ł a b i Ń s k a (29.000 mieszk.), nad rzeką Łabą, połączenie kolejowe z linią Armawir — Tuapse; punkt handlowy o dużym znaczeniu.

S t a n i c a S ł a w i a Ń s k a (18.000 mieszk.) nad rzeką Kubaniem (niżej Katerynodaru) przy odcinku Kuszowka — Krymska, kolei Czarnomorskiej; administracyjne i handlowe centrum okręgu.

Stacja Umańska (20.000 mieszk.) przy kolei Sosyka — Jejsk; ośrodek administracyjny okręgu.

Temriuk (15.000 mieszk.) — port przy ujściu Kubania do morza Azowskiego.

Batalski (19.000 mieszk.) — przy drodze kolejowej, łączącej go z linią magistralną kolei Władykaukaskiej; centrum administracyjne okręgu.

Anapa (13.000 mieszk.) — nad morzem Czarnym; uzdrowisko.

Goriaczij Klucz (2.000 mieszk.) — uzdrowisko.

Ponadto szereg stanic o liczbie mieszkańców od 5 do 15 tysięcy należy raczej do typu osiedli miejskich i pod wielu względami wyprzedza niektóre miasta powiatowe rosyjskie.

LUDNOŚĆ.

Obecnie Kubań liczy 5.357.000 mieszkańców (przyrost roczny wynosił przed Wielką Wojną 3,8 procent).

Pod względem narodowościowym co najmniej 60 proc. stanowią Ukraińcy, około 30 proc. Rosjanie, 3,6 proc. Czerkiesi, 2,1 proc. Turko-Tatarzy, 1,1 proc. Niemcy, 0,7 proc.

Ormianie i około 2 procent różni (Polacy, Czesi, Grecy, Gruzini, Mołdawianie).

Stosunki wyznaniowe ilustrują cyfry następujące: 92,24 proc. prawosławnych, 5,38 proc. mahometan, 0,97 proc. protestantów, 0,38 proc. katolików, 1,03 proc. różnych.

Gęstość zaludnienia — 35 mieszkańców na 1 km².

ZAWODY.

Przeważająca większość ludności trudni się gospodarstwem wiejskiem (rolnictwem, uprawą tytoniu, ogrodnictwem, uprawą wina, pszczelnictwem), leśnictwem i rybołówstwem.

W roku 1926 Kubań liczył 626.000 gospodarstw zarejestrowanych.

OŚWIATA LUDOWA.

Ogólny procent umiejących czytać i pisać — 43.

Przed okupacją kraj posiadał 2.000 szkół (w tem 170 średnich i 4 wyższe — Politechnikę, Instytut Pedagogiczny i dwa Konserwatorja). W ciągu ostatnich lat dziesięciu liczba szkół (z wyjątkiem wyższych — utworzono medyczny fakultet, „rabfak”

i przekształcono w samodzielny instytut wydział gospodarstwa wiejskiego Politechniki) i uczeni nie wzrosła.

Z instytucji naukowych wymienić należy: Kubańsko-Czarnomorski Instytut Badań Naukowych, Doświadczalny Instytut Tytonioznawstwa, Muzeum Krajowe, Galerję Obrazów, 5 stacji doświadczalnych gospodarstwa wiejskiego, Instytut Chemiczno-Bakterjologiczny, Stację Biologiczną.

WOJSKOWOŚĆ.

W czasie wojny światowej Kozacy Kubańscy dali Rosji : 1) kawalerji: 37 pułków, 2 dywizjony, 36 sotni „numerowych“ i 10 zapasowych, 2) piechoty: 22 baony „płastunów i 6 sotni zapasowych, 3) artylerji: 9 bateryj. Ludność niekozacka dostarczyła armji rosyjskiej 150.000 żołnierzy. Górale zwolnieni od służby wojskowej; niektórzy z nich brali udział w wojnie, jako ochotnicy, w składzie t. zw. „dzikiej dywizji“. W czasie wojny o niepodległość Kubania górale wystawili 6 niekompletnych pułków kawalerskich.

USTRÓJ PAŃSTWOWY I ADMINISTRACYJNY.

W chwili najazdu bolszewickiego był Kubań niepodległą republiką o ustroju parlamentarnym. Głową państwa był Ataman Wojskowy — prezydent, posiadający prawo weta zawieszającego — wybierany przez Radę Krajową (580 posłów) na okres 4-letni.

Rada Ustawodawcza, składająca się z 80 posłów wybieranych na 3 lata, rozpatruje i uchwała budżet, wybiera kontrolera państwowego, wydaje ustawy.

Ataman Wojskowy mianuje rząd odpowiedzialny przed Radą Ustawodawczą.

Kubań dzieli się na siedem okręgów administracyjnych. Na czele każdego okręgu stał ataman okręgowy, sprawujący w imieniu Miasta, stаницe, wsie i auły zorganizowane były na zasadach samorządu lokalnego. rządu władzę administracyjną i wojskową.

Za czasów okupacji rosyjskiej zmieniono podział administracyjny tak, że obecnie Kubań składa się z 4 okręgów (Kubańskiego, Armawirskiego, Majkopskiego i Narodowo-Czerkieskiego) oraz 2 narodowych obszarów autonomicznych (Adigejskiego i Karaczajewo-Czerkieskiego). Powyższe okręgi i obszary zostały przyłączone do Kraju Północno-

Kaukaskiego z siedzibą władz administracyjnych w Rostowie nad Donem.

W chwili obecnej Kubań liczy 5740 osiedli, wchodzących w skład 648 rad stanicowych, wiejskich i aułowych, należących do 52 rejonów, z których 3 przyłączono do Donu, jeden do Tereku i dwa do gubernji Czarnomorskiej, pozostałe zaś rozdzielono pomiędzy wyżej wymienine okręgi i obszary.

GOSPODARSTWO WIEJSKIE.

Kubań posiada 6.610.000 ha ziemi uprawnej. Przed wojną zasiewano przeciętnie 3.434.000 ha. Przeciętny roczny zbiór wynosił 36.516.000 centn.*): z tego pszenicy 19.020.000 centn., jęczmienia — 6.060.000, owsa —

*) 1/25 produkcji całego b. Imperjum Rosyjskiego. Stopień rozwoju gospodarstwa wiejskiego na Kubaniu w porównaniu z innymi częściami b. Imperjum ilustrują cyfry następujące:

	Młóczarek		
	Siewników	Kosiarek	parowych
Na Kubaniu	57.000	74.000	3.700
W Rosji Centralnej	18.200	16.700	1.700
W gubernjach położonych na średnim biegu Wołgi	17.200	52.000	1.000

2.130.000, żyta — 1.110.000, słomy ozimej — 37.377.000, słomy jarej — 36.000.000, plew pszenicznych — 10.655.000, zbóż różnych — 4.590.000.

552.630 ha łąk dawało 12.000.000 cent. siana: 94.000 ha — 3.883.000 centn. nasienia słonecznikowego (1/3 produkcji całego Imperjum); z 1.500 ha zasianych pod kleszczowinę zbierano 14.000 centn. ziarna. Poza tem zbiory roczne wynosiły ok. 327.000 centn. rzeżuchy, 79.000 centn. nasienia lnianego, 22.000 centn. nasienia konopnego. 18.000 ha plantacji tytoniowych dawało rocznie 347.000 centn. tytoniu (1/8 produkcji całego b. Imperjum).

Sady zajmowały powierzchnię ok. 14.300 ha, z których zbierano ok. 147.000 centn. owoców i jagód. 9.400 ha winnic dawały 390.000 centn. zbioru winogron¹⁾. Zbiór samych tylko koszteli wynosił 3.770.000 centn. rocznie.

Niemniej interesujące są cyfry, ilustrujące skutki okupacji rosyjskiej: z 4723 mlócarek, które istniały w roku 191°, pozostało 2794. Natomiast pojawiły się nieznane dotychczas na Kubaniu sochy w liczbei 1672 i niemal zupełnie zanikające sierpy (177.882).

Produkcja brutto pół lat 1926/27 równała się 09,2 proc. produkcji 1913 roku, mimo że zasiano 88,9 proc. zasianej w roku 1913.

¹⁾ 1/22 produkcji całego b. Imperjum.

Ilość koni (konie kubańskie są równie dobre pod siodło jak i do zaprzęgu) osiągały 999.000 głów, bydła rogatego — 1.523.000 głów, drobnego — 2.163.000 głów, świń 967.000 sztuk²⁾.

680.000 sztuk ulów odpowiadało rocznej produkcji 49.000 centn. miodu i 3.200 centn. wosku.

Rolnictwo na Kubaniu miało charakter raczej ekstensywny (w niektórych miejscowościach trzymano się systemu trzechpolowego, w innych (zależno i pestorolno tołoczno) z tendencją ku intensyfikacji.

PRZEMYSŁ.

W roku 1919 Kubań liczył 1.300 fabryk i wytwórni będących w ruchu i zatrudniających 27.000 robotników (po 3 i więcej w każdym przedsiębiorstwie).

-) W roku 1910 na 100 mieszkańców przypadało:

	Koni	Bydła rog.	Owiec kóz	Świń	Razem
Na Kubaniu	35	53	73	20	181
W t. zw. Rosji Euro- pejskiej	21	31	37	10	99
Na Kubań przypadało 1/30 ogólnej ilości całego b. Imperjum.					

Wartość przerabianego rocznie surowca przekraczała 60.000.000 rubli złotych. Ponadto przemysł t. zw. domowy zatrudniał 29.000 dusz i dosięgął 7.500.000 rubli produkcji rocznej.

450 młynów, zatrudniających 2.000 robotników, męło rocznie 8.016.000 centn. pszenicy i 1.000.000 centn. żyta. Produkcja roczna 5 gorzelni (160 robotników) wynosiła 25.128.000 litrów spirytusu, a 18 browarów (800 robotników) 15.731.000 litrów piwa. 12 fabryk tytoniu (900 robotników) przerabiała do 13.000 centn. tytoniu, 220 olejarni (950 robotników) wytwarzało 991.000 centn. oleju roślinnego i 1.701.000 centn. maku-chów. Dwie wytwórnie (450 robotników) wyrabiały 223.000 centn. sałomasu (tłuszcz sztuczny, wyrabiany z oleju słonecznikowego o właściwościach identycznych z tłuszczem zwierzęcym, zastępuje ten ostatni przy fabrykacji świec i mydła). 14 wytwórni wyrabiała 60.000 sztucznej oliwy, sto fabryk wyrabiała 327.000 centn. mydła, 23 fabryki (700 rob.) przerabiała 390.000 centn. potaszu, 2 fabryki (40 rob.) wyrabiała 3.200 centn. kiszek 8 fabryk (300 rob.) — 4000 centn. soku pomidorowego, 20 fabryk (1000 rob.) 30.000 centn. konserwów owocowych, 1 cukrownia

(120 rob.) dawała 64.000 centn. kukru. Produkcja wełny surowej wynosiła 50.000 centn., przerabianych w 6 przędzalniach (300 rob.) i 2 szerstomotkach. Pozatem było czynnych 40 garbarni (1.000 rob.), 9 tartaków (270 rob.), 1 fabryka mebli giętych (20 rob.), 2 wytwórnie garbników (300 rob.) i 55 warsztatów technicznych, wyrabiających 600.000 beczek z drzewa czynarowego.

Rybołówstwo zatrudniało 7.033 dusz, ponadto pracowało 5 fabryk konserwów rakowych (200 rob.) i 16 wytwórni konserwów rybnych i kawioru (5100 rob.).

Regularna eksploatacja węgla kamiennego nie istniała wcale. Sposobami domowymi wydobywano jednakże do 16.000 centn. węgla. Niemniej słabo rozwinięty był przemysł naftowy — 1.510.000 centn. ropy z 186 szybów (1.300 rob.) i z tej ilości wytwarzano około 557.000 centn. nafty, do 133.000 centn. benzyny i do 393.000 centn. mazutu.

Na Kubaniu istnieją trzy fabryki cementu, zatrudniające 700 rob. Cement Kubański jest o 30% lepszy od najlepszego cementu portlandskiego światowej marki angielskiej „Yal't“ i „Robinson“. Produkcja roczna — do 1.600.000 centn. 10 fabryk (200 rob.) wyrabiało alabaster i gips, a 97 wytwórni (2.300 rob.) — cegły i dachówki.

Produkcja soli kuchennej wynosiła 54.000 centn., Glaubrowej — (1 fabryka — 160 rob.) 11.000 centn.

W przemyśle metalowym były czynne 63 przedsiębiorstwa, zatrudniające 2.550 robotników.

Oprócz wyżej wymienionych, na Kubaniu były czynne fabryki następujące: 4 fabryki gwoździ (300 rob.), 4 huty szklane (300 rob.), 2 fabryki makaronu (40 rob.), 2 fabryki waty (60 rob.), 1 fabryka zapalek (100 rob.), 1 fabryka worków, 22 wędzarnie (600 rob.), 1 fabryka przerabiająca ołów (500 rob.) i 18 drukarni (700 rob.).

HANDEL.

Przed wojną liczba zatrudnionych w handlu wynosiła 19.402 osoby. Obrót roczny przedsiębiorstw handlowych wynosił 230.400 000 rubli złotych. O ile się uwzględni wyjątkowo wysoką produkcję towarową Kubania (dwukrotnie przekraczającą przeciętną dla całego Imperjum), przysnać należy, iż handel Kubański nie osiągnął należytego stopnia rozwoju, napotykał bowiem na poważne przeszkody w postaci ogólnej rosyjskiej polityki ekonomicznej w stosun-

ku do kresów b. Imperjum. W obrocie towarowym główną rolę odegrywały eksport i import, przyczem wywóz, górujący nad przywozem, skierowany był głównie zagranicę. Wywóz w głąb Rosji był natomiast stosunkowo nieznaczny. Import natomiast nie mógł osiągnąć poziomu, odpowiadającego klasycznym zdolnościom nabywczym kraju, ze względu na protekcyjność rosyjskiej polityki przemysłowej. Stojąc na b. wysokim poziomie, dobrobyt ludności wiejskiej Kubania wysuwał kraj ten na pierwsze miejsce w b. Imperjum Rosyjskiem pod względem spożycia najważniejszych towarów.

W ostatnich latach przed wojną poważnego znaczenia nabierają na Kubaniu spółdzielnie spożywców (Związek Kubański, obejmujący 248 spółdzielni z 240.000 członków, Armawirski — 199 spółdzielni, 182.000 członków, Majkopski — 115 spółdzielni, 55.000 członków, Batałpaszyński — 48 spółdzielni 12.000 członków, ogólny bilans przekraczał 5.000.000 rubli złotych.

WYWÓZ.

Głównym przedmiotem wywozu było zboże. Wywóz zboża z Kubania równał się 1/6 eksportu zboża z b. Imperjum Rosyjskiego

i 1/11 całego świata. Z Kubania wywożono rocznie: 10.655.000 centn. (ponad $\frac{1}{4}$ całego wywozu b. Imperjum), pszenicy, 5.082.000 centn. jęczmienia, 328.000 centn. żyta, 127.000 centn. owsa, 112.000 centn. kukurydzy, 55.000 centn. orkiszu i t. p.

Wywóz pozostałych towarów ilustrują cyfry następujące:

otręby	1.440.000 centn.
siano	3.246.000 „
bydło rogate	80.000 sztuk.
owce, barany	90.000 „
świnie	60.000 „
ptactwo	6.500 centn.
jaja	3.600.000 sztuk.
miód	30.000 centn.
wosk	1.800 „
tytoń	230.000 ¹⁾ „
olej słonecznikowy	720.000 „
wytłoki	820.000 „
sałamas	78.000 „
mydło	40.000 „
potasz	136.000 „ ²⁾

¹⁾ Kubań stał w b. Imperjum Rosyjskiem na pierwszym miejscu pod względem produkcji tytoniów tureckich, wywóz zaś tego tytoniu z Kubania równał się 94% całego eksportu rosyjskiego.

²⁾ 85% wywozu b. Imperjum Rosyjskiego

wełna owcza	37.000	centn.
mięso	900.000	„
skóry surowe	15.000	„
oliwa sztuczna	14.000	„
róg	1.100	„
szczeciny	1.000	„
futra	1.200	„
kości	600	„
kiszki	1.300	„
włosie końskie	600	„
sok pomidorowy	2.000	„
konserwy owocowe . . .	10.000	„
ryby	50.000	„
ropa	33.000	„
wytwory przemysłu		
leśnego	400.000	„
benzyna	63.000	„
mazut	200.000	„
cement	336.000	„
nawozy sztuczne . . .	4.480	„
olej kleszczewiny . . .	2.000	„
szmaty	7.000	„
wódka	7.740	„
sól glauberowa	1.180	„
nasiona lniany i włókna	20.180	„

PRZYWÓZ.

Oto przeciętne roczne cyfry przywozu Ku-
bańskiego:

sól kuchenna	400.000	centn.
ryż	25.600	„
herbata	8.800	„
cukier	64.000	„
tkaniny :		
bawełniane . . . 9.285 km.	73.200	centn.
węlniane . . . . 5.216 „	17.120	„
lniane i jutowe . 2.177 „	6.240	„
plócienne zgrzebne 909 „	2 600	„
worki (2.470.000 szt.) . . .	19.680	„
szpagat	31.520	„
obuwie i skóry	11.220	„
węgiel kamienny	1.573.760	centn.
soda kaunstyyczna	18.000	„
ruda manganowa	1.060	„
cynk	100	„
ołów	1.000	„
części maszyn rolniczych	70.000	„
maszyny rolnicze	240.00	„
żelazo i inne metale	1.122.000	„
szkło i fajans	60.000	„

Eksport zagraniczny Kubania, którego po-
wierzchnia stanowiła 1/58 obszaru b. Rosji

Europejskiej i $1/237$ całego Imperjum, a liczba mieszkańców — $1/49$ i $1/61$, wynosił $1/10$ eksportu całego Imperjum. Natomiast przywóz do Kubania stanowił $1/13$ przywozu b. Rosji.

FINANSE.

Sam tylko bilans handlu zagranicznego Kubania wykazywał saldo czynne, wynoszące do 12.000.000 rubli złotych. Czynnym był również bilans handlu z Rosją (materiały, będące w posiadaniu autora, nie zawierają pod tym względem ścisłych danych). Z powyższego wywnioskować należy, iż czynny był i bilans płatniczy Kubania.

Przed wojną Kubań płacił Rosji 54.538.968 rubli złotych rocznie wszelkiego rodzaju podatków ¹⁾, wydatki zaś, na Kubań przypadające, wynosiły tylko 15.543.800 rubli złotych (cyfra ta obejmuje nietylko wszelkiego rodzaju wydatki lokalne, lecz i ogólnopństwowe — na utrzymanie Ministerstwa Dworu, Wojny, Morskiego, Spraw Zagranicznych i innych,

¹⁾ Na 1 mieszkańca Kubania przypadało 11 rub. 20 kop. podatków. Natomiast wydawał rząd rosyjski na 1 mieszkańca Kubania zaledwie 5 rub. (na 1 mieszkańca b. Rosji Europejskiej — 17 rub. 90 kop.).

opłaty długu państwowego i procenty z tego tytułu).

Miljonowe obroty handlowe przyczyniły się do rozwoju instytucyj kredytowych i gromadzenie się kapitałów.

Kozactwo, jako osoba prawna, było właścicielem kapitałów następujących:

wojskowych	6.367.000 rub.
specjalnych	1.055.000 „
stanicowych	8.917.000 „

Wkłady ludności w państwowych kasach oszczędności dosięgały cyfry 25.135.000 rub.

Bilans roczny 2 oddziałów Banku Państwa na Kubaniu wynosił 16.120.000 rub. Bilans 5 banków miejskich wynosił 6.684.000 rub. Bilans 67 Towarzystw Wzajemnego Kredytu—24.458.000 rub. Bilans Kubańskiego Związku Centralnego instytucyj Kredytowych, obejmującego 213 towarzystw i 150.000 gospodarstw, wyrażał się cyfrą 37.095.000 rub., a bilans Południowo-Kubańskiego Związku Towarzystw Kredytowych i Pożyczkowo-Oszczędnościowych (96 towarzystw i 65.000 gospodarstw) — cyfrą 3.487.748 rub.

Brak danych, dotyczących bilansów 25 oddziałów banków prywatnych rosyjskich (Rosyjsko - Azjatyckiego Azowsko - Dońskiego,

Rosyjskiego dla Handlu Zagranicznego i Wołżsko-Kamskiego oraz 2 Kubańskich (Północno-Kaukaskiego Handlowego i Czarnomorsko-Kubańskiego).

OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA ŻYCIA GOSPODARCZEGO KUBANIU.

Podstawą gospodarczą Kubania jest i będzie przez długie jeszcze lata gospodarstwo wiejskie. Kraj bowiem nie tylko nie wyczerpał swych możliwości pod tym względem, lecz posiada też wszelkie dane ku wzmożeniu wydajności gleby w drodze wykorzystania gruntów, uważanych dotychczas za nieużytki, oraz intensyfikacji gospodarstwa. Cechą charakterystyczną gospodarstwa wiejskiego Kubania jest jego daleko posunięte zróżniczkowanie: na równi z produkcją zbóż uprawia się tu na wielką skalę hodowlę bydła oraz szereg działów gospodarstwa wiejskiego, wymagających intensyfikacji. Gospodarstwu wiejskiemu na Kubaniu obce były przeżytki ustroju pańszczyźnianego i przeludnienie rolne tak charakterystyczne dla Rosji Środkowej, to też przechodziło ono w ostatnich latach przed wojną przez okres szybkiego rozwoju kapitalistycznego, typu poniekąd amerykańskiego.

Stosunkowo młody przemysł Kubania opie-

ra się o zasilające go w surowiec gospodarstwo wiejskie, a po części i o bogactwa mineralne kraju. Największego stopnia rozwoju osiągnął przemysł, przerabiający miejscowe produkty gospodarstwa wiejskiego.

W przyszłości postępy uprzemysłowienia Kubania, posiadającego ku temu wszystkie dane, otwierają mu perspektywy przekształcenia się z kraju rolniczego w rolniczo-przemysłowy. Nadwyżki produkcji gospodarstwa wiejskiego Kubania (pod względem nadwyżki produkcji zbóż, przypadającej na 1 mieszkańca, wyprzedza Kubań wszystkie, produkujące zboże kraje b. Rosji Europejskiej) nadają jego życiu gospodarczemu charakter wywozowy, przyczem czołową rolę odegrywa eksport zagraniczny, przed którym dziś otwierają się szerokie perspektywy rozwoju.

Z drugiej zaś strony bogata produkcja towarowa Kubańskiego gospodarstwa wiejskiego i stojący na wysokim poziomie dobrobyt ludności czynią z Kubania pojemny rynek zbytu dla wyrobów przemysłowych, których przywóz z zagranicy będzie przez długie jeszcze lata coraz to wzrastał.

Zgoła wyjątkowym bogactwom naturalnym Kubania zawdzięczać należy, iż kraj ten daleki jeszcze od rozkwitu lat przedwojennych,

mimo to kroczy na czele innych krajów b. Rosji ku odbudowie swego dobrobytu, nie zważając ani na straszne zniszczenie lat wojennych, ani na politykę rosyjskiego rządu sowieckiego. Uprzemysłowienie Z. S. R. R. odbywa się w znacznym stopniu kosztem wywozu Kubania. Bilans płatniczy Kubania obecnie jest bierny wskutek sztucznego odpływu kapitałów do centrum Związku Sowieckiego, nierównoważonego dopływem żadnych innych wartości. Oprócz tego indeks cen na towary wywożone z Kubania jest znacznie niższy w porównaniu z towarami, będącymi przedmiotem przywozu, co powoduje dla kraju kolosalne straty, wynikające z przepłacania za towary przywozowe i uzyskiwania cen zbyt niskich za towary wywożone. Mimo wszystko dochód handlowy, przypadający na 1 mieszkańca, jest na Kubaniu o 15% wyższy, aniżeli w całym Z. S. R. R. Zdaniem ekonomistów sowieckich Kubań, wyprzedzając w rozwoju swej wydajności tempo życia gospodarczego Związku Sowieckiego, ciągnie go poniekąd za sobą. Centrum Związku, jak twierdzą ci ekonomiści, czerpie z Kubania środki dla zasilenia zacofanych i słabych gospodarczo części państwa.

Dla zrozumienia życia współczesnego Ku-

bania wystarczy, nie zagłębiając się w zamierzehle dzieje tego kraju, rozpocząć jego historję od chwili, która określiła jego obecną fizjognomję społeczną, narodowa i polityczną.

Po zburzeniu w roku 1775 Siczy Zaporoskiej, tych ostatnich resztek niepodległości Ukrainy, rząd rosyjski już w czasie następnej wojny tureckiej dotkliwie odczuł brak pomocy ze strony Zaporozców. By, z jednej strony, wypełnić tę lukę, a z drugiej strony, nakłonić do powrotu tych Kozaków Zaporozskich, którzy przenieśli się do Turcji i tam założyli nową Sicz, rząd rosyjski organizuje z Zaporozców, pozostałych na Ukrainie, „Wierne Wojsko Zaporozskie“ — która to nazwa została wkrótce zmieniona na „Wojsko Wiernych Kozaków Czarnomorskich“. Nowa ta Sicz osiedlona zostaje między Bohem a Dniestrem.

Nadzieje na powrót Zaporozców z Turcji zawiodły, a odrodzenie wśród Kozaków Czarnomorskich tradycyj zaporoskich uczyniło realnem niebezpieczeństwo wskrzeszenia znaczenia narodowo-politycznego Siczy, szczególnie ze względu na bliskie sąsiedztwo Siczy Zadunajskiej.

Bez zewnętrznego powodu rząd rosyjski nie uważał za możliwe powtórzyć historję zburzenia tej Siczy, a że Czarnomorscy takiego po-

wodu zewnętrznego nie dawali, wybrano drogę stopniowej likwidacji wojska czarnomorskiego przez nadawanie jego terytorjum właścicielom ziemskim i wprowadzanie pańszczyzny wśród Kozaków. Wodzowie Siczy Czarnomorskiej z Antonim Gołowatym na czele próbują poruszyć kwestję przeniesienia wojska na inne terytorja. Rząd rosyjski, pragnąc, z jednej strony, uwolnić się na Ukrainie od niepożądanych elementów kozackich, których sama obecność podsyciała w masach dawne kozackie tradycje i marzenia o przeszłości, z drugiej zaś strony chcąc wykorzystać Kozaków, jako narzędzie w rozpoczętym już podboju Kaukazu, zezwolił na przeniesienie życzących tego Kozaków na półwysep Tamański i stepy Kubańskie na północ od rzeki Kubania. Rząd rosyjski spodziewał się, że w ciężkiej walce o byt i w nieprzerwanej wojnie z góralami Kaukazu zapomną Kozacy o swojej przeszłości, i zniknie wśród nich „przewrotna myśl“, jakoby stanowili naród zgoła odrębny od rosyjskiego.

W roku 1792 przybyło na Kubań z dorzecza Bogu 17.000 Kozaków Czarnomorskich, nie licząc kobiet i dzieci. Przybysze założyli tu t. zw. Wojsko Czarnomorskie, którego ustrój odpowiadał w ogólnych zarysach daw-

nej Siczy: mieli więc Radę, obieralnego Atamana Koszowego, obieralną starszyznę wojskową, własne sądownictwo, własną szkołę, własne duchowieństwo, własny ustrój agrarny.

W dwa lata później rząd rosyjski osiedlił przymusowo na wschód od Kozaków Czarnomorskich tysiąc rodzin Kozaków Dońskich, wśród których było zresztą niemało Ukraińców. Kozacy ci utworzyli pułk Kubański. Na północ od pułku Kubańskiego w roku 1803 osiedlono t. zw. Kozaków Ekaterynosławskich (Ukraińców) z których powstał pułk Kaukaski. Wreszcie w roku 1827 na południe od Kubańców rozlokowano przesiedlony ze Stawropolszczyzny pułk Choperski, w którym również była znaczna ilość Ukraińców. Cokolwiek później zaliczono do Kozaków szereg wsi, powstałych na terytorjach powyższych pułków i zamieszkałych przez wychodźców z Ukrainy i Rosji. Wsie te znane są pod ogólną nazwą Starej Linji.

Kozacy liniini byli odosobnieni od Kozaków Czarnomorskich i nie korzystali z przywileju autonomji; nie spotykamy wśród nich nawet tradycyjnej ogólno-kozackiej godności „Atamana Stanicznego“; cała administracja linijna składała się z urzędników mianowanych, to

też poszczególne pułki linijne związane były między sobą jedynie wspólnem dowództwem i wspólną dyscypliną.

W roku 1832 Stara Linja została wcielona do nowo-utworzonego Kaukaskiego Wojska Liniowego, w którego skład weszły również Wojska Terskie, Grebeńskie, Kizlarskie oraz pułki Mozdokski i Wołżski, a cokolwiek później 36 osiedli gubernji Stawropolskiej przekształcono w stаницe.

Wkrótce potem (od roku 1840) rozpoczęła się kolonizacja t. zw. Nowej Linji nad rzeką Łabą, gdzie osiedlano przybyszów ze Starej Linji, z Czarnomorza, z Donu, oraz z gubernij wewnętrznych, przeważnie ukraińskich. Nowa Linja o ustroju analogicznym do ustroju Starej Linji również weszła w skład Kaukaskiego Kozackiego Wojska Liniowego.

W roku 1861 Kaukaskie Wojsko Liniowe zostało skasowane. Część jego wschodnia została przekształcona w Terskie Wojsko Kozackie, zachodnia zaś (Stara i Nowa Linje) połączona z Wojskiem Czarnomorskiem pod wspólną nazwą Wojska Kubańskiego. Wreszcie część stanic Kaukaskiego Wojska Liniowego została przyłączona do gubernji Stawropolskiej i przemianowana w zwykłe wsie.

Po utworzeniu Wojska Kubańskiego, w mia-

rę postępów, jakie czynił podbój obszarów zakubańskich, rozpoczęła się kolonizacja tych obszarów, która szczególnie się wzmogła po ostatecznej pacyfikacji Kaukazu i masowej (ponad 500.000 dusz) emigracji Czerkiesów do Turcji. 58,9% pierwotnych kolonistów pochodziło ze stanic Kubańskich, a przeważnie Czarnomorskich, 25,3% z innych wojsk kozackich, a 15,9% z innych miejscowości, głównie z Ukrainy.

Na linji i na Zakubaniu wprowadzony został utrój administracyjny i społeczny Kozaków Czarnomorskich, w którym niewiele zresztą zachowało się tradycyj, w swoim czasie na Kubań z Ukrainy przeniesionych. Miejsce obieranego Atamana Koszowego zajął Ataman Nakazny, mianowany przez władzę carską, pierwotnie co prawda z pośród Kozaków, ale już od roku 1855 z pośród generałów rosyjskich. Dawny obieralny rząd wojskowy zastąpiła biurokratyczna, z mianowanych przez Petersburg oficerów i urzędników złożona Kancelarja Wojskowa (późniejszy Zarząd Wojskowy). Skasowany zostaje sąd wojskowy, skasowana obieralność duchowieństwa, które odtąd rekrutuje się z osób przysyłanych z Moskwy. Dawne wojskowe szkoły zostają zastąpione przez szkoły ogólno rosyj-

skie. Samorząd, bardzo zresztą ograniczony, zostaje zachowany jedynie w ustroju stanic. Przymusowemu przekształceniu ulega i kozacki ustrój agrarny, gdyż w olbrzymiej komunie rolnej, którą było dotychczas całe wojsko, powstaje obecnie klasa właścicieli ziemskich, złożona z oficerów i urzędników.

Wyjątkowy wpływ na życie Kubania wywarła emigracja z Ukrainy.

Długotrwała wojna kaukaska i szereg innych wojen, w których zmuszeni byli wziąć udział Kozacy Czarnomorscy natychmiast po przeniesieniu na Kubań, narówni z chorobami wywołanymi zmianą klimatu i ciężkimi warunkami życia w nawpół dzikim podówczas kraju, zdziesiątkowały szeregi Wojska Czarnomorskiego. Uratowali go nowi emigranci ze starej ojczyzny Ukrainy, po części dobrowolni, a po części przymusowi. Od roku 1808 do roku 1850 przeniesiono przymusowo z gubernij Charkowskiej, Połtawskiej i Czernichowskiej i wcielono do liczby Kozaków ponad 100 000 ludzi.

Cokolwiek mniejszym, ale bądź co bądź poważnym był udział emigrantów z Ukrainy, szczególnie licznych w latach 1831 do 1834, w kolonizacji Linji, a później i Zakubania, gdzie przymusowo osiedlono wy-

prowadzonych z powiatu Mariupolskiego Kozaków Azowskich, potomków Zaporozców, którzy powrócili z Turcji w roku 1828-ym, a którzy po likwidacji Wojska Azowskiego nie chcieli się zgodzić na zaliczenie do klasy włościan. Powyżej opisany charakter kolonizacji Kubania dał historykowi Wojska Czarnomorskiego, Popko, który w połowie XIX wieku na własne oczy obserwował i badał jego życie, podstawy do twierdzenia, iż „melodja w cerkwi, piosenki wiosenne na ulicy, kolędy pod oknami, swatanie na wieczornicach, bielony róg chaty, grobla z zielenią wierzb, wół pod jarzmem, koń pod siodłem, wszystko tu przypomina na tej dalekiej Ukrainie Kaukaskiej, Ukrainę Hetmańską, Ukrainę Nalewajki i Chmielnickiego“. Na zasadzie tych samych faktów uczony badacz życia Linji Apostołów wysunął w końcu XIX i na początku XX ww. tezę, iż na Kubaniu element rosyjski do tego stopnia zasymilował się, że „trudno już odróżnić Wielkorusa od Małorusa“, oraz że „ukraińskie obyczaje i ustrój życiowy wszędzie osiągnęły przewagę na Kubaniu, który pod względem struktury duchowej, rozwoju ogólnego i zewnętrznych warunków życia stanowi jednolitą całość.

Po zakończeniu wojen Kaukaskich ożywił się dobrowolny ruch emigracyjny w kierunku Kaukazu, szczególnie zaś w kierunku Kubania. Po przeprowadzeniu zaś kolei Władykaukaskiej, łączącej przedgórze Kaukazu z Rosją Centralną, wzmogła się wokolwiek bardziej niż dotąd emigracja z gubernij rosyjskich, z których przybyli na Kuban głównie rzemieślnicy. Jednakże coraz rzadszem staje się wcielanie kolonistów do Wojsk Kozackich. Z jednej strony Kozacy w obawie głodu ziemi niechętnie przyjmują tych późniejszych emigrantów, a z drugiej strony, staje temu na przeszkodzie i sam rząd. Około roku 1880 wtęp do Wojska Kubańskiego zostaje ostatecznie zamknięty, i obok Kozaków szybko rosną masy ludności niekozackiej, która niebawem pod względem ilościowym pozostawiła Kozaków w tyle. W chwili wybuchu rewolucji Kozaków było na Kubani 41 proc., Czerkiesów 5,7 proc., a niekozaków czyli t. zw. „inogorodnich“ 53,3 proc. Ludność „inogorodna“ dzieliła się znowuż na „rdzennych“ i „nierdzennych“, a ci ostatni dzielili się na stałych, czyli posiadających własne gospodarstwa, za które płacili gminie Wojska Kaukaskiego od 2 do 5 kopiejek za sążeń kwadratowy

(4,55 m.²) rocznie, stanowiących około 45 proc. (25,9 proc. całej ludności), i niestałych, czyli zajmujących mieszkania — około 31 proc. (17,7 proc. całej ludności). Ludność „inogородna“, zamieszkała po wsiach — wsi tych było na Kubani około 70 — i w miastach korzystała z samorządu miejskiego i wiejskiego. Natomiast ludność „inogородna“, zamieszkała w stanicach, miała prawo za pośrednictwem swych pełnomocników brać udział w zebraniach kozackich w czasie dyskusji nad sprawami bezpośrednio ich dotyczącymi. Nie przysługiwało im natomiast prawo ani wyboru administracji stanicznej i władz sądowych, ani udziału w dyskusji nad sprawami obchodzącymi całą stanicę.

Ta nierówność, w praktyce pogłębianą przez rząd rosyjski i jego agentów, doprowadziła w związku z zagadnieniem rolnym, do antagonizmu między ludnością niekozacką a kozacką na Kubaniu, antagonizmu, którego fatalne skutki dały się szczególnie odczuć w czasie walki Kubania o niepodległość¹).

---

²) Koloniści wcześniejszego okresu, gdy każdy, kto sobie tego tylko życzył, mógł zostać Kozakiem, nie wiedzieli, co to zagadnienie rolne. W chwili wcie-

Idea niepodległości Kubańskiej powstała z owej „przewrotnej myśli Małorusów, uważających siebie za naród zgoła od rosyjskiego odrębny“, którą przynieśli na Kubań Kozacy Czarnomorscy z Ukrainy wraz ze wspomnieniami o dawnej wolności przodków. „Myśli“ tej i marzeń owych nie zabiły ani ciężka walka o byt w obcym kraju, ani planowa centralizacyjna i rusyfikacyjna polityka Rosji. Około roku 1860 namiestnik Kaukazu, książę Bariatyński, konstatuje, iż w Kubańskim Wojsku Kozackim żyje „duch państwa odrębnego“, który „w dawnym Wojsku Czarnomorskiem, składającym się z Małorusów i zachowującym tradycję

lenia do wojska kolonista otrzymywał swoją działkę na równi z resztą Kozaków. W późniejszym okresie, gdy dostęp do wojsk kozackich został zamknięty, koloniści działek już nie otrzymywali, a nawet jeżeli mieli środki ku temu, niezawsze mogli grunt nabyć, gdyż podaż ziemi w wolnym obrocie była bardzo nieznaczna. To też późniejsi koloniści zostają parobkami lub co najwyżej dzierżawcami ziem kozackich. W chwili rewolucji 78 procent ziemi było własnością Kozaków (41 proc. całej ludności), około 7 proc. Czerkiesów, około 6 proc. skarbu państwa, około 0,5 proc. miast i zaledwie 8,5 proc. ludności inogrodnej (55 proc. ludności kraju). 92 proc. ziemi znajdującej się we władaniu Kozaków było własnością Kubańskiego Wojska Kozackiego, jako osoby prawnej.

Sięczy Zaporozkiej, nabiera cech narodowościowych“.

Rezultatów tych należało się spodziewać wobec nieustającej łączności fizycznej i duchowej, jaka przez cały ten czas istniała między Ukrainą i Kubaniem, podtrzymywana stałym dopływem co rok to nowych kolonistów z Ukrainy i kontaktem osobistym pomiędzy działaczami i patryotami kubańskimi a ukraińskimi. Jako jeden z epizodów tej więzi duchowej między Ukrainą a Kubaniem wspomnieć należy wzruszającą historję przyjaźni Tarasa Szewczenki i Nakaznego Atamana Czarnomorskiego, Jakóba Kucharenki, któremu wielki poeta ukraiński dedykował swe utwory, i który sam pisał w ojczystym języku ukraińskim. Obudzenie się życia narodowego na Ukrainie w siódmym, ósmym i dziewiątym dziesięcioleciach XIX wieku odbiło się głośnie echem i na Kubaniu. Ukazują się tu miejscowi poeci i pisarze (jak Mowa-Limański, Poduszka), budzi się zainteresowanie dla dziejów i etnografji Kubania, rośnie popyt na książkę ukraińską, budzi entuzjizm narodowy teatr ukraiński. Młodzież po ukończeniu szkół średnich dąży do Kijowa i powraca do domu, nietylko zaopatrzona w dyplomy wyższych uczelni, ale

i przeniknięta świadomością obowiązku wobec ludu, gotowa na wszelkie poświęcenie dla sprawy odrodzenia narodowego.

Z czasem na Kubaniu, podobnie jak i na Ukrainie, ruch narodowy wychodzi poza granice działalności kulturalnej i nabiera charakteru politycznego. Już w pierwszej rewolucji istniały na Kubaniu rewolucyjne koła narodowe.

Pierwsza rewolucja (1905 r.) nie przekroczyła na Kubaniu granic ruchu ogólnopolskiego. Wymienić jednak należy niektóre wypadki o charakterze czysto lokalnym w rodzaju zwołania po stuletniej przerwie rady wojskowej, utworzenia Republiki Noworosyjskiej, odmowy Kozaków wzięcia udziału w ekspedycjach karnych i t. d.

Rząd Rosyjski, który już przed rewolucją traktował Kubań z wielką ostrożnością i nieufnością, ograniczając pod każdym względem samodzielność tego kraju w porównaniu z innymi wojskami kozackimi, po rewolucji idzie w tym kierunku jeszcze dalej. Przedstawicielstwo Kubania w Dumie Państwowej zostaje ograniczone do minimum, bezwzględnie tępienie i prześladowanie są wszelkie objawy życia narodowego. Władze wszędzie węgszą separatyzm, wysiedlają

z Kubania osoby o separatyzm podejrzane, nie szczędzą im wszelkiego rodzaju przykrości i ograniczeń.

Zaznaczyć należy, iż działalność nietylko polityczna, lecz i kulturalno-narodowa na Kubaniu natrafiała na opór ze strony inteligencji zarówno obcej, rosyjskiej, jak i zrusyfikowanej kubańskiej, zwłaszcza kozackiej. Demagogiczne wygrywanie przez inteligencję kozacką przeżytków ustroju kozackiego i psychologii klasowej pod płaszczykiem wynalezionej w roku 1917-m przez zwolenników koncepcji kozacko-rosyjskiej, teorii narodu kozackiego, przeciwko ukraińskiemu ruchowi narodowemu rzuciło Kubań w 1917-m roku w wir walki już nie narodowej, lecz społeczno-politycznej. W ten sposób pogłębiony został antagonizm między kozakami a inogorodnimi, którego wyrównania można się spodziewać pod wpływem idei narodowej w ogniu walk o wyzwolenie narodowe.

Temu przypisać należy, iż Kubań nie od pierwszej chwili znalazł się w obozie antyrosyjskim, lecz pozostawał na razie w szereгах przeciw bolszewickich.

Oto chronologia wypadków. Po upadku caratu Kubań natychmiast przystąpił do or-

ganizacji wyższej władzy krajowej, która została skoncentrowaną w Radzie Terytorjalnej i w Terytorjalnym Komitecie Wykonawczym. Poza temi organizacjami ogólnokrajowemi i ponad klasowemi kozactwo w 1917-m roku utworzyło swe organy klasowe w postaci Rady Wojskowej i Rządu Wojskowego. Latem 1917-go roku Komitet i Rada Terytorjalna, znajdująca się pod przemożnym wpływem Rosjan, dążących do zniszczenia wszelkich cech odrębnych kraju, zaczęły tracić na autorytecie, w miarę wzrostu autorytetu Rady i Rządu Wojskowego, które poza obroną interesów czysto klasowych stanęły przed zadaniami o znaczeniu ogólnokrajowem.

W październiku 1917 roku Rada Wojskowa ogłosiła siebie Radą Krajową a Kubań — Republiką Kubańską — (pod nazwą Kraju Kubańskiego), wchodzącą, jako równoprawniony członek, do składu Rosyjskiej Republiki Federacyjnej. Jednocześnie Rada Krajowa obrała Atamanem Wojskowym pułkownika A. P. Filimonowa, notorycznego rusofila, i utworzyła Parlament Kubański — Radę Ustawodawczą, a ta ostatnia wyłoniła z siebie Rząd Krajowy z L. L. Byczem na czele.

Niemal równocześnie sfery Kubańców, zwolenników teorii narodu kozackiego, dążą do utworzenia t. zw. Związku Południowo-Wschodniego, mającego na celu obronę interesów ogólnie kozackich wobec rządu rosyjskiego w konstytuancie rosyjskiej, a za zadanie najbliższe — udzielenie poparcia rosyjskiemu rządowi tymczasowemu i uśmierzanie rewolucji bolszewickiej w Rosji.

Przewrót bolszewicki i walka orężna przeciwko siłom zbrojnym bolszewickim na ziemiach krajów, mających być członkami tego Związku, przeszkodziły realizacji owej idei.

Na przewrót bolszewicki Rząd Kubański zareagował w ten sposób, iż objął suwerenną władzę na terytorjum Kubania „do czasu przywrócenia władzy legalnego rządu rosyjskiego“, lecz zastrzeżenie „do czasu...“ zostało niebawem odrzucone przez Radę Ustawodawczą, która 16 lutego 1918 roku proklamowała Niepodległą Kubańską Republikę Ludową¹⁾. Nieuznanie władzy komisa-

---

¹⁾ Ciekawym jest fakt, iż w okresie przekształcenia się Kubania z kozacko klasowej jedności autonomicznej w państwową formację federalistyczną, a następnie w państwo zupełnie niepodległe, sąsiednie gubernje Stawropolska i Czarnomorska dążyły do

rzy ludowych przez Rząd Kubański wywołała wojnę, w której po stronie bolszewików wypowiedziała się znaczna część ludności „inogrodnej“ oraz mańrolne warstwy ludności kozackiej Kubani.

Pod naciskiem przysłanej z północy rosyjskiej armji czerwonej, której z pomocą przyszły zarówno miejscowe elementy bolszewickie, jak i powracające przez Kubań do domu demobilizowane oddziały armji kaukaskiej, Rada Ustawodawcza, Rząd i Ataman Wojskowy z wiernem im wojskiem, zmuszone były na początku marca 1918 roku opuścić Katerynodar i cofnąć się za rzekę Kubań, gdzie się wkrótce spotkały z Armją Ochotniczą Generała Korniłowa. 17/III w Stancy Nowodmitrowskiej między Rządem Kubańskim a generałem Korniłowem podpisana została umowa o współdziałaniu wojennem przeciwko bolszewikom z oddaniem Kubańskich sił zbrojnych pod dowództwem generała Korniłowa.

Na samym początku tych operacyj w cza-

---

połączenia się z Kubaniem, i tylko obecność na ich terytorjum sił zbrojnych, znajdujących się pod władzą miejscowych Rosjan, oraz niezawsze wyraźna pozycja narodowo-polityczna Kubania — stanęły na przeszkodzie temu połączeniu.

sie ataku na Katerynodar, Korniłow poległ, a Kubańcy wraz z Armją Ochotniczą, nad którą objął dowództwo generał Denikin, ruszyli na Don, którego część południowa uwolniła się w owym czasie od władzy bolszewickiej.

Ze śmiercią generała Korniłowa umowa Nowodmitrijewska przestała obowiązywać, tak że Kubańcy w stosunku do Armji Ochotniczej niczem nie byli skrepowani. Przed nimi wyrastały perspektywy innych kombinacyj politycznych i pomocy nie od Rosjan wychodzącej w walce o wyzwolenie Kubania. Lecz w sferach rządzących zwyciężyła orientacja rusofilska i w pierwszych dniach czerwca, gdy w różnych częściach Kubania wybuchać poczęły powstania przeciwko bolszewikom. Rząd Kubański w sojuszu z Armją Ochotniczą, z utrzymaniem dowództwa Generała Denikina nad wojskami Kubańskimi rozpoczął pochód na Kubań. W sierpniu Katerynodar już był wolny, a w końcu października oczyszczono od bolszewików cały Kubań wraz z sąsiednią gubernią Czarnomorską i częścią Stawropolskiej.

Kubań i sąsiadujące z nim obszary były dla Denikina przedewszystkiem znakomitym strategicznym punktem oparcia oraz

niewyczerpanem źródłem materiału ludzkiego, i zasobów materialnych, dzięki którym możliwą stawała się walka przeciwko bolszewikom i różnego rodzaju „separatystom“. Dążąc do opanowania Kubania, Denikin próbuje uzyskać od rządu Kubańskiego pełnomocnictwo dyktatorskie, gwarantując mu ze swej strony nietykalność autonomji kraju. Ideały polityczne, narodowe i społeczne nowego zbieracza ziemi rosyjskiej do tego stopnia obce były masom kubańskim, iż sfery narodowo-ukraińskie bez wielkiego trudu tę próbę udaremniły.

Jednakże, korzystając ze swych prerogatyw głównodowodzącego, Denikin próbuje przy pomocy sił zbrojnych kubańskich osiągnąć swe cele. Z jednej strony Armję Ochotniczą, składającą się z Kubańców w 75 — 80 proc., a czasem 90 proc, przerzuca na Ukrainę, na Powołże, grozi nią Kaukazowi, a z drugiej strony, korzystając z poparcia Ententy, głównie zaś Anglji, opanowuje komunikację z Europą Zachodnią i nie krępując się bynajmniej swemi obietnicami uszanowania chociażby autonomji Kubania, grabi go prosto (wartość znajdujących się w owym czasie w kraju surowców dosięgała 250.000.000 rubli w złocie).

Sytuacja taka stwarzała podatny grunt dla wyrwania Kubania z orbity wpływów rosyjskich, co wykorzystały koła polityczne, agitujące za zupełnem uniezależnieniem Kubania od Armji Ochotniczej i utworzeniem bloku antyrosyjskiego, składającego się z Ukrainy, Donu, Kubania i Kaukazu. W odpowiedzi na powyższe dążenia koła rusofilskie, których wpływy się wzmogły po objęciu w grudniu 1918 roku władzy przez gabinet F. S. Suszkowa, a które nie podzielały zresztą reakcyjnego społeczno-politycznego programu Denikina, wysunęły koncepcję prowizorycznego sojuszu Donu, Kubania i Tereku. Umiejętnie wygrywając opozycyjne nastroje przeciwko Denikinowi i operując uczuciem solidarności kozackiej, w czym im wtórowali zwolennicy teorii „narodu kozackiego“, koła te jako pierwszy rezultat osiągnęły w czerwcu 1919 roku zwołanie konferencji Dono-Kubańsko-Terskiej. Nie chcąc dopuścić do udziału w tej konferencji prezesa Kubańskiej Rady Krajowej, N. S. Riabowoła, który obrany został przewodniczącym konferencji, rosjanie na trzeci dzień po rozpoczęciu obrad zamordowali go w zdradziecki sposób, poczem konferencja Donu, Kubania i Tereku na wniosek Doń-

ów przekształciła się w konferencję południowo-rosyjską, t. j. Donu, Kubania, Tereku i Armji Ochotniczej, mającą za zadanie utworzenie na „południu Rosji“ rosyjskiej władzy państwowej, która miała się rozpościerać na kraje kozackie, Ukrainę, świeżo uwolnione od bolszewików terytorjum, a z czasem na Kaukaz i t. d.

Walcząc z tem niebezpieczeństwem zwolennicy zabitego Riabowoła zastosowali taktykę sabotażu konferencji i blokady ekonomicznej przeciwko Armji Ochotniczej. Osiągnęły w tym kierunku znaczne rezultaty, mając zapewnione poparcie Rady Ustawodawczej i gabinetu P. I. Kurgańskiego, który objął władzę po Suszkowie. Dla Denikina wytworzyła się sytuacja nader ciężka, z której nie widział innego wyjścia, poza przewrót ten na Kubaniu.

Za pretekst posłużył mu przedwstępny traktat przyjaźni, zawarty w lipcu 1919 roku w Paryżu między kubańską delegacją parlamentarną przy Konferencji Pokojowej a delegacją Republiki Związku Górali Kaukaskich. Denikin stawia zaocznie cały skład delegacji przed sąd wojenno-polowy, a sam poleca dokonanie przewrotu generałowi Wranglowi.

Przewrót zostaje dokonany przy najbliższym udziale i pomocy byłego kubańskiego Ministra Spraw Wojskowych, generała W. G. Naumenki, który krótko przedtem otrzymał od Rady Ustawodawczej votum nieufności za przeciwdziałanie organizacji armji kubańskiej, której sprzeciwiał się i Denikin. Dnia 6 listopada 1919 roku Wojska generała Pokrowskiego otoczyły Radę Krajową. Członek Rady A. I. Kalabuchow, który powrócił z Paryża, gdzie brał udział w kubańskiej delegacji pokojowej oraz 12 innych członków Rady aresztowano i stawiono przed sąd wojenny. Kalabuchow został publicznie powieszony za „zdradę Rosji i Kozactwa“, okupem zaś za życie reszty było przeprowadzenie żądanych przez Denikina zmian w Konstytucji Kubańskiej. Później Denikin wysłał wszystkich dwunastu do Konstantynopola. Wypadki te spowodowały dymisję zarówno gabiretu Kurgańskiego, jak i Atamana Wojskowego Filimonowa. Zająć miejsce Filimonowa pragnęli zarówno generał Naumenko, jak i generał Pokrowski, lecz Rada wybrała generała N. M. Uspieńskiego, który w całej tej historii nie przyjmował żadnego udziału. Na czele rządu stanął Suszkow.

Na gwałt Denikina Kubań odpowiedział faktycznym wycofaniem się z udziału w walce Armji Ochotniczej przeciwko bolszewikom: Kubańcy porzucili front i udali się do domu. Stało się to w chwili rozpoczęcia ofensywy przez armję bolszewicką, zasiloną świeżo przybyłymi oddziałami kawalerji. Armja Ochotnicza, nękana powstaniami na tyłach, ponosiła klęskę za klęską.

Na początku roku 1920 Rada Krajowa, ciesząc się poparciem najszerszych mas ludności, przywraca konsytlucję i na miejsce zmarłego Atamana Wojskowego, generała Uspieńskiego wybiera generała N. A. Bukrietowa.

Do władzy przychodzi gabinet inżyniera W. N. Iwanisa, byłego Ministra Handlu i Przemysłu w gabinecie Kurgańskiego. Głównym punktem programu gabinetu było zerwanie stosunków z Armją Ochotniczą i walka o wyzwolenie Kubania w sojuszu z Ukrainą i Kaukazem. Urzeczywistnieniu tego programu stanęła na przeszkodzie nowa próba porozumienia kozackiego. W tym samym czasie zebrało się w Katerynodarze staraniem działaczy rusofilskich Najwyższe Koło Donu, Kubania i Tereku. Działalność tego Koła rozpoczęła się proklamowaniem

siebie za najwyższą władzę Donu, Kubania i Tereku, a zakończyła w styczniu 1920 roku porozumieniem z Denikinem, mającym na celu utworzenie z krajów kozackich i obszarów, zajętych przez Armję Ochotniczą, formacji państwowej pod nazwą „Południe Rosji“ z generałem Denikinem na czele. Porozumienia tego rząd Kubański nie uznał, a i samo Koło przekonało się niebawem o bezsilności Denikina i porozumienie zerwało, samo zaś w marcu 1920 roku poszło w rozsypkę.

Resztki armji ochotniczej i jej instytucje zapełniły Kubań po katastrofie na Ukrainie i uniemożliwiły rządowi Kubańskiemu, krępowanemu w dodatku przez sabotaż agentów Denikina, organizację sił wojskowych i przygotowanie obrony przeciwko rosyjskiej armji czerwonej, która następowała krok w krok za armją Ochotniczą. W ostatecznym wyniku w końcu kwietnia wojska czerwone przycisnęły Wojskowego Atamana, Radę Ustawodawczą, Rząd i 45.000 wojska do granic Gruzji na wybrzeżu Czarnego morza. Rząd Gruziński nie zgodził się na przyjęcie na swe terytorjum Armji Kubańskiej, która, za wyjątkiem kilku tysięcy żołnierzy przewiezionych na Krym przez

flotę Wrangla, zmuszona była kapitulować. Rada Ustawodawcza na ostatnim swem posiedzeniu w mieście Adlerze poleciła Atamanowi i Rządowi przechowanie ciągłości Kubańskiej Władzy Państwowej i prowadzenie nadal walki za niepodległość Kubania, a sama ogłosiła sesję za zamkniętą i pozostawiła członkom swobodę dalszego działania. Większość z nich podzieliła los Armji.

Wojskowego Atamana, Rząd, kilkunastu członków Rady i kilkuset żołnierzy przyjęła w ostatniej chwili Gruzja.

W Gruzji Ataman Wojskowy Generał Bukrietow podał się do dymisji i w myśl § 51 Konstytucji powierzył pełnienie obowiązku Atamana Prezesowi Rady Ministrów Iwanisowi rozkazem Nr. 80 z dnia 14/27 maja 1920 roku.

W wykonaniu swego obowiązku wobec ojczyzny, rząd przystępuje do organizacji walki wyzwolenczej i w czerwcu 1920 roku wysyła delegację do Polski i na Ukrainę, szukając tam pomocy i skoordynowania wysiłków w walce ze wspólnym wrogiem. Jednocześnie rząd nie szczędzi starań, by znajdujące się na półwyspie Krymskim Kubańskie siły zbrojne, liczące około 10.000 ludzi, nie były wykorzystane przez generała

Wrangla dla własnych celów, lecz by je co rychlej wysadzono na brzeg Kubański, gdzie już się rozpoczynały powstania.

Akcji tej stanęła na przeszkodzie antyrządowa działalność grupy członków Rady rusofilów, zebranej na półwyspie Krymskim pod przewodnictwem p. p.: Fendrykowa i D. E. Skobcowa (prezesa Rady Krajowej po przewrocie listopadowym), która próbowała zagarnąć władzę w swoje ręce.

Ekspedycja na Kubań, kupiona za drogą cenę umowy Sebastopolskiej (4 sierpnia 1920 roku), lecz wbrew wskazówkom i żądaniom rządu Kubańskiego źle przygotowana przez agentów Wrangla, skończyła się niepowodzeniem.

Główni winowajcy, kubańscy rusofilowie, dążąc do zlikwidowania antyrosyjskiej polityki rządowej, ponawiają próbę porozumienia kozackiego, lecz katastrofa Krymska nie pozwala im doprowadzić swych zamiarów do końca.

Niezdługo przed okupacją Krymską zastępcą Atamana Wojskowego Prezes Rady Ministrów, Iwanis, udaje się na wybrzeże Czarnomorskie, celem niesienia pomocy kilkutysięcznej grupie powstańców kubańskich, wypartych przez wojska czerwone

z Kubania na wybrzeże morza Czarnego w okolicy Adlera.

Troska o los części powstańców internowanych w Gruzji zatrzymały go tam, tak iż dopiero na początku grudnia, już po ewakuacji Krymu, mógł wyjechać do Turcji, by się przyłączyć do Kubańców.

Tymczasem, korzystając z jego nieobecności, Skobcow wraz ze swymi zwolennikami zwołał na wyspie Lemnois, gdzie byli rozlokowani ewakuowani z Krymu Kubańcy, zebranie z udziałem 35 członków Rady, 7 przedstawicieli stanic i 51 przedstawicieli oddziałów wojskowych. Zebranie to pod przewodnictwem Skobcowa nielegalnie proklamowało siebie Radą Krajową (dla otwarcia sesji Rady i wyboru Atamana Wojskowego potrzebna jest obecność 386 rzeczywistych członków Rady oraz udział w akcji wyborczej 291 członków), a generała Naumenkę Atamanem Wojskowym. Użytył temu swej zgola bezprawnej sankcji Wrangel, a generał Naumenko, powoławszy do życia samozwańczy rząd Kubański ze Skobcowa na czele, podpisał traktat sojuszniczy z Atamanami dońskim i terskim, mający na celu „restytuowanie jedności państwowej

Rosji“. Cel ten do dnia dzisiejszego przyświeca działalnością generała Naumenki.

Legalny rząd kubański z p. Iwanisem na czele po anulowaniu traktatu Sebastopolskiego, niezłomnie trwa przy programie, którego wykonanie było mu polecone na ostatniem posiedzeniu Rady Ustawodawczej Kubania. W tym też kierunku prowadzi swą akcję rząd kubański, dążący — w zakresie polityki zagranicznej — do wywalczenia niepodległości Kubania, jako samodzielnego członka Porozumienia Czarnomorskiego a w zakresie polityki wewnętrznej — do zatarcia wszelkich różnic prawnych pomiędzy ludnością „inogrodną“ a kozakami oraz do równouprawnienia trzech grup etnicznych, zamieszkujących Kubań: Ukraińców, Rosjan i Górali. Program ten jest zawarty w memorjale, przedstawionym Konferencji Genewskiej w roku 1922.

Działalność swą rząd kubański prowadzi w zupełnej zgodzie z aspiracjami ludu kubańskiego, który okupacji sowieckiej nie uznaje i walczy z nią wszelkimi dostępnymi sposobami, nie wyłączając zbrojnych powstań.

SĄSIEDZI KUBANIA.

Uzupełnieniem geograficznym, etnograficznym i ekonomicznym Kubania jest na zachodzie gubernja Czarnomorska a na wschodzie Stawropolska.

Gubernja Czarnomorska, która do roku 1896-go należała do Kubania i w podobny sposób była kolonizowaną, stanowi długi i wąski górzysty pas ziemi wzdłuż morza Czarnego. Na obszarze 8,537 km.² mieszka 250.000 mieszkańców, przeważnie Ukraińców. Przed rokiem 1896 byli to przeważnie Kozacy. Ludność trudni się przeważnie gospodarstwem wiejskim, głównie uprawą wina (produkcja roczna 6.000.000 litrów wina— z nich najślawniejsze wina majątku Abrau), tytoniu (produkcja roczna do 35.000 centn. najprzedniejszych gatunków tytoniu tureckiego) i ogrodnictwem (produkcja roczna 32.000 centn. owoców i jagód). Produkcja zboża nie wystarcza dla wyżywienia ludności. Przed wojną było czynnych 295 fabryk zatrudniających 5.298 robotników, o obrocie rocznym do 11.130.000 rubli. W przemyśle rolę przodującą gra eksploatacja cementu, gatunku równorzędnego z cementem kubańskim (4 fabryki, zatrudniające 2.690 ro-

botników o rocznej produkcji do 2.900.000 centn.).

Stolica i port Noworosyjsk (67.000 mieszkańców, obrót portu do 90.000.000 rubli), połączony linią kolejową z magistralną linią kolei władykaukazkiej. Tu się znajduje jeden z największych w świecie elewatorów.

Drugim portem jest Tuapce, (12.000 mieszkańców o obrocie rocznym do 15.000.000 rubli), połączony koleją Armawir — Tuapseńską z linią władykaukaską i zagłębieniem naftowym Majkopsko-Chodyżyńskim. Po wykończeniu przewodu naftowego z Groźnego ma Tuapse przez sobą wielką przyszłość. Od Tuapse do stacji Nowosenaki w Gruzji prowadzi wzdłuż brzegu morza niezupełnie jeszcze wykończona kolej żalazna. Port Gelendżyk, (4.000 mieszkańców), z braku kolei nie ma na razie większego znaczenia. Z uzdrowisk wymienić należy Soczy i Ma-cestę, t. zw. Czarnomorską Riwierę.

Bilans oddziału Banku Państwa wynosi 1.235.000 rubli, Banków miejskich 1.471.000 rubli, Towarzystwa Kredytu Wzajemnego 1.643.000 rubli. Wkłady w państwowych kasach oszczędnościowych wynosiły 4.348.000 rubli. Z gubernji Czarnomorskiej miała Rosja dochodu rocznego — 3.300.000 rubli.

Gubernja Stawropolska. Obszar: 54.404 km², 1.400.000 mieszkańców, przeważnie Ukraińcy i Rosjanie — razem 91.9%, Kirkizi i Kałmocy 1,3%, Niemcy 1%, Turko-Tatarzy 4,4%, różni 1,14%.

Do roku 1861-go południowa i zachodnia Stawropolszczyzna należała do Kaukaskiego Linijnego Wojska Kozackiego.

Ludność trudni się przeważnie gospodarstwem wiejskiem.

Urodzaj roczny do 20.000.000 centn. (z tego do 10.000.000 centn. pszenicy). Roczna produkcja wina — 4.000.000 litrów. Hodowla bydła ilustrują cyfry następujące: koni 468.000 sztuk, owiec i kóz — 2.300.000, świń 303.000, bydła rogatego — 809.970 sztuk.

Przed wojną było czynnych 150 zakładów przemysłowych, zatrudniających 3.660 robotników oraz 3.958 przedsiębiorstw handlowych o łącznym obrocie — 28.428.000 rubli. W przemyśle miejsce czołowe zajmuje młynarstwo (przemiał roczny — 7.000.000 centn.). Głównym przedmiotem wywozu jest zboże (do 4.500.000 centn. rocznie), oraz bydło (do 60.000 sztuk).

Stolica — Stawropol 57.000 mieszkańców, połączony koleją z magistralą władykaukąską oraz z portami Taupse i Noworosyjskiem.

Bilans miejscowego oddziału Banku Państwa wynosił — 5.703.000 rubli, Banków miejskich — 2.277.600 rubli, Towarzystwo Wzajemnego Kredytu 4.798.000 rubli, Spółdzielni Kredytowych (75 spółdzielni, 49.000 członków) — 8.597.000 rubli. Wkłady w państwowych kasach oszczędności osiągały cyfry — 7.324.000 rubli.

Skarb b. Imperjum Rosyjskiego miał z gubernji Stawropolskiej — 2.100.000 rubli czystego dochodu rocznie.

P. SULATYCKI.

BIBLIOTEKA POLITYCZNO - SPOŁECZNA

POD REDAKCJĄ TADEUSZA TESLARA

Niedostateczne uświadomienie polityczne społeczeństwa każdego państwa jest jedną z najslabszych stron obronności kraju, dając możność wrogowi rociągania organizmu takiego państwa w pułapkę i zepchnięcia go na bezdroże.

W zrozumieniu ważności tego faktu, że uświadomienie polityczne ogółu obywateli jest siłą pierwszorzędnej wagi, która kładzie najwytrzymalsze podwaliny pod gmach Rzeczypospolitej. Towarzystwo Wydawnicze „Polska Zjednoczona” w Warszawie przystąpiła do wydawnictwa pod nazwą:

„BIBLIOTEKA POLITYCZNO - SPOŁECZNA”

Wydawnictwo to stawia sobie za zadanie bezstronne i rzeczowe informowanie szerokiego ogółu o aktualnych zagadnieniach politycznych i społecznych.

W programie wydawniczym w pierwszym rzędzie przewidziane zostały zagadnienia, dotyczące wiadomości o naszych bezpośrednich sąsiadach i sprzymierzeńcach — a dalej aktualne zagadnienia z dziedziny polityki międzynarodowej, wiążące się z zainteresowaniami Polski. Kwestje polityczne Wschodu Europy i Azji, zagadnienia narodowościowe, gospodarcze, kulturalne, problemy prądów społeczno - politycznych i klasowych, jak komunizm i faszyzm — znajdują swoje miejsce należne w wydawnictwach

BIBLIOTEKI POLITYCZNO - SPOŁECZNEJ”.

Charakter całości wydawnictwa utrzymany będzie na poziomie naukowo - popularyzacyjnym, by tak inteligent, szukający ułatwienia w orjentowaniu się w sprawach polityki zagranicznej, jak i każdy czytelnik, nie rozumiejący się na niej, z książek

BIBLIOTEKI POLITYCZNO - SPOŁECZNEJ”.

mogli odnieść prawdziwe korzyści.

5

Objętość poszczególnych tomów
BIBLIOTEKI POLITYCZNO - SPO
zawiera do 6-ciu arkuszy druku.

416

Poszczególne tomy wydawnictwa uka
da per jodycznie.

REDAKCJĘ „Biblioteki polityczno - społecznej”
objął TADEUSZ TESLAR.

Zamówienia przyjmuje Administracja „Biblioteki
polityczno - społecznej” — Towarzystwo Wydawnicze
„Polska Zjednoczona” w Warszawie, Nowolipie Nr. 2,
telefon 2-96 i 540-45.

Adres redakcji: Warszawa, ul. Hortensja 5, m. 13.
tel. 241-43 (godziny przyjęć: 5—6 wiecz.)

DOTYCHCZĄS WYSZŁY Z DRUKU:

Tom I. Tadeusz Teslar — „Wojna musi wybuchnąć” —
cena 2 zł.

Tom II. Paweł Sulatycki. — „Kubań” — cena 2 zł.

W PRZYGOTOWANIU DO DRUKU:

Tom III. St. Łoza. — *Francja na szosach sojuszniczka.*

Tom IV. Tadeusz Teslar. — *Obrona państwa przeciw
rewolucji.*

Tom V. Dr. J. Palewski. — *Imigracja robotnika obce-
go po wojnie do Francji.*

Tom VI. *** — *Liga Narodów.*

Tom VII. Tadeusz Marwicki. — „Indje”.

Tom VIII. dr. Józef Andrzej Teslar. — *Powodzenie
i dobrobyt* — (szkic z dziedziny organizacji i ad-
ministracji).
